

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده اقتصاد

پایان نامه کارشناسی ارشد

درآمدهای نفتی ، نهادها ، ظرفیت‌های کارآفرینی و اشتغال

نگارش:

فرزانه صمدیان

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر فرشاد مؤمنی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عباس شاکری

بهمن ۱۳۹۲

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب فرزانه صمدیان دانشجوی کارشناسی ارشد رشته اقتصاد گرایش توسعه اقتصادی و برنامه ریزی متعهد می شوم : در نگارش پایان نامه تحصیلی خود با عنوان :

« درآمدهای نفتی ، نهادها ، ظرفیت های کارآفرینی و اشتغال »

امانت را رعایت کرده ام ، نظریات مطرح شده در پایان نامه متعلق به اینجانب است و در تمامی مواردی که به نحوی از دیدگاه دیگران بهره گرفته ام ، منبع یا منابع هر یک را به دقت ذکر کرده ام . چنانچه پس از تسلیم این پایان نامه ، برای دفاع و یا حتی پس از فراغت از تحصیل معلوم شود اصل امانت داری و حقوق معنوی پژوهشگران ، صاحب نظران و استادان را رعایت نکرده ام ، دانشگاه می تواند موضوع را به مراجع ذیصلاح پیگیری نموده و نسبت به ابطال حقوق مترتب بر آن ، اقدام لازم را انجام دهد .

فرزانه صمدیان

بسمه تعالی

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده اقتصاد

ارزشیابی پایان نامه تحصیلی کارشناسی ارشد

جلسه نهائی دفاعیه پایان نامه خانم فرزانه صمدیان دانشجوی کارشناسی ارشد

رشته: توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی

تحت عنوان:

«درآمدهای نفتی، نهادها، ظرفیت‌های کارآفرینی و اشتغال»

در تاریخ ۹۲/۱۱/۱۳ با حضور امضاء کنندگان زیر انجام و با درجه عالی و نمره ۲۰ مورد تصویب

قرار گرفت.

اعضاء هیأت داوران:

۱- استاد راهنما و عضو هیأت داوران: آقای دکتر مومنی

۲- استاد مشاور و عضو هیأت داوران: آقای دکتر شاکری

۳- نماینده تحصیلات تکمیلی و عضو هیأت داوران: آقای دکتر طائی

۴- عضو هیأت داوران: آقای دکتر طائی

تقدیم به:

پرچمدار هدایت، کشتی نجات، قطب عالم امکان، امام مهدی (عج)، عدالت گستر
حقیقی در جهان و موعود امام،

که با تغییر نهادهای حاکم بر جهان، دنیای آکنده از ظلم و جور را پر از عدل و داد خواهد کرد
و نهادهای ناآرام جهان را به آرامش سوق خواهد داد، امام منتظران که نمونه کامل فضایل
انسانی و مکارم اخلاقی در عصر حاضر است و حکومتش، حکمرانی خوبان، پاکان و صالحان
بر پهنه گیتی خواهد بود.

به امید ظهور آن امام که در پرتوی حکومتش، توسعه همه جانبه و رفاه حقیقی به دور از
تبعیض و نابرابری، ظلم و فساد بر مبنای ارزش های الهی و انسانی شکل خواهد گرفت.

و تقدیم به آنهایی که

حششان برکردنم است.

پاسکزاری

در آغاز خدا را شکر می‌کنم که اگر در هر مرحله از زندگی من نیز در بخشش این پایان نامه امورم را به او رکنگذار کردم، مرا سر بلند نمود.

پس از این از پدر و مادر عزیزم سپاسگذارم که اگر نگاه پر محبت و صبوری ایشان در تمام دوران زندگی من نبود، هیچ‌گاه نمی‌توانستم شیرینی علم و آموختن را تجربه کنم.

ببخشید قدر دان زحمت بی‌دریغ دکتر مومنی بزرگوار، هستم که همیشه شیبه ایشان شدن از اولین جلسه حضورم در کلاسشان در دوره لیسانس آرزویم بوده و هست، و بخشید در کنار ایشان بودن، و از ایشان آموختن آرزویی بود که به واسطه نوشتن این پایان نامه تا حدودی محقق شد. این بزرگوار به رغم مشغله‌های فراوان، در مراحل مختلف پایان نامه بارها نظرات دقیق، حالمند و سازنده خود موجب تکمیل و پربار شدن پایان نامه را فراهم آورده، از ایشان به پاس تمامی راهبانی‌هایشان کمال تشکر و امتنان را دارا می‌باشم.

از استاد محترم دکتر ساگر می، که نکته‌سنجی ایشان به ارتقاء این پایان نامه بسیار کمک نمود، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارا می‌باشم.

از استاد محترم دکتر طایبی، که با دیدگاه‌های مفید و ارزنده خود در راستای اصلاح و تکمیل پایان نامه یاری ام نمودند و بر غنای رساله افزودند، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارا می‌باشم.

از استاد محترم دکتر لطفی، بابت تمامی کمک‌های خالصانه، پشت‌کرمی‌ها و وسعت دیدی که به من در رشته اقتصاد از ترم اول دوره لیسانس تا به امروز داده‌اند کمال تشکر و سپاسگزاری را دارا می‌باشم.

و ممنون محبت خواهران مهربانم (مینا و زهرا) و خانم لیلانا نعلی دوست خوبم، هستم که همواره مشوقم بودند و حضورشان در کنارم نعمتی بی‌پایان بود.

و در آخر از آقای کریمی سول سایت دانشکده که در امر تایپ و بخشش این پایان نامه مرا یاری نمودند، کمال تشکر را دارا می‌باشم.

چکیده

پایان نامه حاضر به بررسی اثر درآمدهای نفتی و نهادها بر روی ظرفیت‌های اشتغال‌زایی اقتصاد ملی می‌پردازد. مسئله اصلی تحقیق این است که در شرایطی که با نهادهای ناکارا و کژکارکرد رو به رو هستیم تزریق بی‌محابای درآمدهای نفتی به اقتصاد از چه کانالهایی و با چه سازوکارهایی باعث ضربه‌زدن به بنیه تولیدی کشور و محدود کردن ظرفیت‌های اشتغال‌زایی اقتصاد ملی می‌شود؛ مسئله‌ای که در نهایت منجر به تبدیل موهبت حاصل از منابع طبیعی به نفرین منابع طبیعی خواهد شد. این پایان نامه همچنین نشان می‌دهد که منابع طبیعی مانند نفت، ذاتاً موجب بروز مصیبت در یک کشور نمی‌شوند، بلکه چارچوب نهادی حاکم در یک کشور و تعامل میان چارچوب نهادی و رانت حاصل از منابع نفتی است که تعیین می‌کند نفت برای یک کشور مصیبت خواهد بود یا موهبت؛ مطالعه حاضر توصیفی تحلیلی است و تحلیل یافته‌ها با بهره‌گیری از آموزه‌های نهادگرایان صورت می‌پذیرد.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، وفور درآمدهای نفتی در اقتصاد ایران با زیرساخت‌ها و نهادهای ناکارا و کژکارکرد منجر به کاهش رشد اقتصادی در بلندمدت و گاه حتی کوتاه مدت و در نهایت نفرین منابع شده است. بر اساس آخرین سرشماری عمومی کارگاهی صورت پذیرفته بیش از ۹۵ درصد کل کارگاه‌های صنعتی و خدماتی کشور ده یا کمتر از ده نفر شاغل را جذب نموده‌اند. همچنین شواهد نشان دهنده‌ی این واقعیت می‌باشد که بخش غالب کارگاه‌های شهری کشور را واحدهای مشغول در فعالیت‌های عمده فروشی و خرده‌فروشی تشکیل می‌دهند (۵۲ درصد کل کارگاه‌ها) و از میان آنها نزدیک به ۷۲ درصد (یعنی بیش از یک میلیون واحد) دارای یک نفر شاغل هستند. همچنین بر اساس آخرین سرشماری عمومی کشاورزی ۳۴٫۶ درصد از بهره‌برداران دارای زمین کمتر از یک هکتار می‌باشند. این مسئله نشانگر عدم شکل‌گیری صرفه‌های ناشی از مقیاس و راه نیافتن اصولی علم و فن‌آوری و تقسیم کار و تخصصی شدن امور در اکثر آنها می‌باشد.

بر اساس داده‌های سرشماری در سال ۱۳۳۵ در بخش‌های تولیدی هر کارفرما به طور متوسط حدود ۳۳ نفر را تحت مدیریت خود داشته است. این نسبت در سرشماری ۱۳۸۵ به حدود ۴ نفر و در سرشماری ۱۳۹۰ به حدود ۶ نفر کاهش پیدا کرده است. بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت طی ۵۰ سال گذشته نحوه هزینه‌کرد درآمدهای نفتی با ایجاد مناسبات رانتی، تضعیف انگیزه کار و خلاقیت اقتصادی، ترویج مصرف‌گرایی و فساد اداری - اقتصادی، سست کردن انضباط مالی دولت، تشدید ناپایداری در متغیرهای اقتصادی، تشویق وابستگی به واردات، ایجاد صنایع ناکارآمد، تضعیف تولیدات داخلی و در نهایت کوچک کردن ظرفیت‌های سازمانی و محدود کردن ظرفیت‌های اشتغال‌زایی اقتصاد ملی به صورت مانعی در برابر توسعه و پایدار کشور عمل کرده است.

کلیدواژه: درآمدهای نفتی، نهادها، ظرفیت‌های کارآفرینی و اشتغال

فهرست

فصل اول: کلیات تحقیق

۱.۱. بیان مسئله	۲
۲.۱. اهمیت و ضرورت تحقیق	۱۱
۳.۱. سؤالهای تحقیق	۱۲
۴.۱. فرضیه تحقیق	۱۲
۵.۱. اهداف تحقیق	۱۲
۶.۱. روش تحقیق	۱۳
۷.۱. روش گرد آوری اطلاعات و داده‌ها	۱۵
۸.۱. تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی	۱۵
۹.۱. مشکلات و تنگنای احتمالی تحقیق	۱۷
۱۰.۱. چارچوب انجام پژوهش	۱۷

فصل دوم: مروری بر مطالعات انجام شده

۱.۲. مقدمه	۲۱
۲.۲. تأثیر درآمدهای نفتی بروی متغیرهای کلان اقتصادی و ترتیبات آن	۲۱
۱.۲.۲. مطالعات انجام شده در داخل	۲۱
۲.۲.۲. مطالعات انجام شده در خارج	۲۵
۳.۲. درآمدهای نفتی، نقش نهادها و ترتیبات آن در اقتصاد ایران و جهان	۲۸
۱.۳.۲. مطالعات انجام شده در داخل	۲۸
۲.۳.۲. مطالعات انجام شده در خارج	۳۳
۴.۲. نقش نهادها در ایجاد اشتغال و ترتیبات آن در ایران و جهان	۳۸
۱.۴.۲. مطالعات انجام شده در داخل	۳۸
۲.۴.۲. مطالعات انجام شده در خارج	۴۵
۵.۲. جمع بندی	۴۷

فصل سوم: مبانی نظری اقتصاد نهادگرایی

۱.۳. مقدمه	۵۰
------------	----

۵۱	..... ۲.۳ ماهیت نهادها
۵۲	..... ۳.۳ مقایسه اقتصاد نهادگرایی با اقتصاد نئوکلاسیک
۵۴	..... ۱.۳.۳ فرض های رفتاری در نظریه نهادها
۵۷	..... ۲.۳.۳ هزینه های مبادلاتی
۵۹	..... ۳.۳.۳ اهمیت تاریخ و وابستگی به مسیر طی شده
۶۲	..... ۴.۳ تغییر نهادی
۶۳	..... ۱.۴.۳ سازمانها، یادگیری و تغییرات نهادی
۶۶	..... ۵.۳ چارچوب نهادی، راستای کسب دانش، ظرفیت های سازمانی و سرنوشت توسعه
۶۶	..... ۱.۵.۳ چارچوب نهادی، راستای کسب دانش و سرنوشت توسعه
۶۹	..... ۲.۵.۳ چارچوب نهادی، ظرفیت سازمانی و سرنوشت توسعه
۷۴	..... ۶.۳ نقش منابع و انواع سازمان یافتگی
۷۵	..... ۱.۶.۳ معمای فراوانی
۷۸	..... ۷.۳ نفت و ساختار نهادی
۷۹	..... ۱.۷.۳ مصیبت آفرینی رانت نفت در چارچوب نهادی کژکارکرد
۸۶	..... ۲.۷.۳ تحلیل مکانیزم متعامل درآمد نفتی با چارچوب نهادی (الگوی نظری پژوهش)
۹۰	..... ۸.۳ جمع بندی

فصل چهارم: موانع نهادی اشتغال مولد و پایدار

۹۲	..... ۱.۴ مقدمه
۹۳	..... ۲.۴ تحلیل بازار کار از دیدگاه نهادگرایان
۹۵	..... ۳.۴ محیط نهادی کسب و کار
۹۶	..... ۱.۳.۴ مؤلفه اول : قوانین و مقررات
۹۷	..... ۱.۱.۳.۴ آسیب شناسی قانون کار از حیث اشتغال
۱۰۴	..... ۲.۱.۳.۴ آسیب شناسی قوانین بانکی و مالیاتی از حیث اشتغال
۱۰۶	..... ۲.۳.۴ مؤلفه دوم : ثبات اقتصاد کلان
۱۰۷	..... ۱. ۲.۳.۴ بی ثباتی درآمدهای نفتی و ظرفیتهای اشتغال در کشورهای نفت خیز
۱۰۸	..... ۲. ۲.۳.۴ بی ثباتی سیاستهای پولی، تورم و ظرفیت های اشتغال
۱۰۸	..... ۳. ۲.۳.۴ بی ثباتی سیاستهای مالی و ظرفیت های اشتغال
۱۰۹	..... ۴. ۲.۳.۴ بی ثباتی نرخ ارز و ظرفیت های اشتغال
۱۱۰	..... ۳.۳.۴ مؤلفه سوم : امنیت حقوق مالکیت

۱۱۲	..... حقوق مالکیت و انباشت سرمایه
۱۱۴	..... حقوق مالکیت و سرمایه گذاری بخش خصوصی
۱۱۵	..... جمع بندی

فصل پنجم: بررسی وابستگی به مسیر طی شده

۱۱۸	..... مقدمه
۱۱۹	..... بررسی وضعیت و مسیر طی شده در اقتصاد ایران
۱۱۹	..... ۱.۲.۵. روند درآمدهای نفتی
۱۱۹	..... ۲.۲.۵. درآمدها و پراخت های دولت
۱۲۲	..... ۳.۲.۵. روند نقدینگی
۱۲۲	..... ۴.۲.۵. روند تورم
۱۲۴	..... ۵.۲.۵. روند صادرات نفتی و غیر نفتی و واردات
۱۲۴	..... ۶.۲.۵. روند واردات به تفکیک مصرفی- واسطه ای و سرمایه ای
۱۲۶	..... ۷.۲.۵. نرخ رشد درآمد ملی سرانه
۱۲۸	..... ۸.۲.۵. روند ارزش افزوده بخش های اقتصادی
۱۳۱	..... ۳.۵. روند ظرفیت سازمانی و مقیاس بنگاه های اقتصادی
۱۳۱	..... ۱.۳.۵. روند ظرفیت سازمانی
۱۶۲	..... ۲.۳.۵. روند مقیاس بنگاه های اقتصادی
۱۶۹	..... جمع بندی

فصل ششم: جمع بندی ، نتیجه گیری و توصیه سیاستی

۱۷۳	..... ۱.۶. جمع بندی و نتیجه گیری
۱۸۲	..... ۶.۲. پیشنهادات
۱۸۶	..... منابع فارسی
۱۹۰	..... منابع لاتین

فهرست جداول

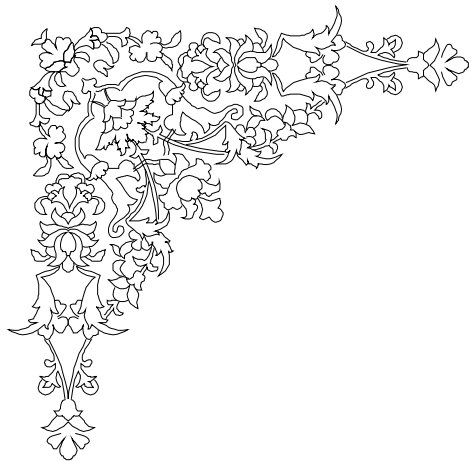
- جدول ۱.۳. مقایسه بین نظریه استاندارد اقتصاد تئوکلاسیک و نهادگرایی..... ۵۴
- جدول ۱.۵. تعداد کل کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۳
- جدول ۲.۵. تعداد کل کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۴
- جدول ۳.۵. توزیع کارگاههای عمومی بر حسب نوع فعالیت..... ۱۳۷
- جدول ۴.۵. توزیع کارگاههای عمومی بر حسب فعالیت های عمده..... ۱۳۹
- جدول ۵.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب فعالیت های عمده و تعداد کارکن..... ۱۴۰
- جدول ۶.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر) و وضعیت حقوقی..... ۱۴۱
- جدول ۷.۵. توزیع کارگاه ها از نظر وضعیت حقوقی بر حسب ۱ تا ۹ نفر کارکن..... ۱۴۵
- جدول ۸.۵. توزیع کارگاهها بر حسب تعداد کارکن (۱۰ تا بالاتر از ۱۰۰۰ نفر کارکن) و وضعیت حقوق..... ۱۴۷
- جدول ۹.۵. توزیع کارگاه ها از نظر وضعیت حقوقی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۴۹
- جدول ۱۰.۵. توزیع کارگاهها بر حسب تعداد کارکن و وضعیت حقوقی..... ۱۵۰
- جدول ۱۱.۵. توزیع نسبی کارگاهها بر حسب تعداد کارکن و وضعیت حقوقی..... ۱۵۴
- جدول ۱۲.۵. تعداد و مساحت بهر برداری با زمین بر حسب اراضی کمتر از یک هکتار..... ۱۵۶
- جدول ۱۳.۵. تعداد و مساحت بهر برداری با زمین بر حسب اراضی ۱ تا کمتر از ۵ هکتار..... ۱۵۷
- جدول ۱۴.۵. تعداد و مساحت بهر برداری با زمین بر حسب اراضی ۵ تا کمتر از ۲۰ هکتار..... ۱۵۸
- جدول ۱۵.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی ۲۰ تا کمتر از ۵۰ هکتار..... ۱۵۹
- جدول ۱۶.۵. تعداد و مساحت بهر برداری با زمین بر حسب اراضی ۵۰ هکتار و بیشتر..... ۱۶۰
- جدول ۱۷.۵. تعداد و درصد بهره برداری ها با زمین بر حسب وسعت اراضی کشاورزی..... ۱۶۱
- جدول ۱۸.۵. شاغلان ۱۰ ساله و بالاتر بر حسب وضع شغلی طی سالهای ۵۵-۱۳۳۵..... ۱۶۴
- جدول ۱۹.۵. شاغلان ۱۰ ساله و بیش تر بر حسب وضع شغلی طی سالهای ۹۰-۱۳۵۵..... ۱۶۶
- جدول ۲۰.۵. بررسی مقیاس بنگاههای اقتصادی در طی سالهای ۹۰-۱۳۵۵..... ۱۶۸

فهرست نمودارها

- نمودار ۱.۳. سازوکارهای تاثیر گذاری درآمدهای نفتی در چارچوب نهادی کژکارکرد..... ۸۹
- نمودار ۱.۵. روند درآمدهای نفتی..... ۱۱۹
- نمودار ۲.۵. درآمدها و پرداخت های دولتی..... ۱۲۰
- نمودار ۳.۵. سهم درآمدهای نفتی و مالیاتی از کل درآمدهای دولت..... ۱۲۰
- نمودار ۴.۵. درآمد مالیاتی و اجزای آن..... ۱۲۱
- نمودار ۵.۵. روند درآمدهای نفتی و کسری یا مازاد بودجه..... ۱۲۱
- نمودار ۶.۵. روند نقدینگی..... ۱۲۲
- نمودار ۷.۵. روند حرکت نرخ تورم سال پایه=۱۳۸۳..... ۱۲۳
- نمودار ۸.۵. شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی..... ۱۲۴
- نمودار ۹.۵. روند صادرات نفتی و غیر نفتی و واردات..... ۱۲۴
- نمودار ۱۰.۵. روند واردات به تفکیک مصرفی - واسطه ای و سرمایه ای..... ۱۲۵
- نمودار ۱۱.۵. سهم واردات کالاها و خدمات از کل واردات..... ۱۲۶
- نمودار ۱۲.۵. نرخ رشد درآمد ملی سرانه..... ۱۲۷
- نمودار ۱۳.۵. رشد تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶..... ۱۲۷
- نمودار ۱۴.۵. رشد شاخص بهره وری عوامل تولید..... ۱۲۸
- نمودار ۱۵.۵. روند ارزش افزوده بخش های اقتصادی..... ۱۲۸
- نمودار ۱۶.۵. سهم ارزش افزوده بخش های اقتصادی به تولید ناخالص داخلی..... ۱۲۹
- نمودار ۱۷.۵. تحولات تغییرات ارزش افزوده بخش واقعی در برابر بخش خدمات..... ۱۳۰
- نمودار ۱۸.۵. تعداد کل کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۳
- نمودار ۱۹.۵. ضریب اهمیت کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۴
- نمودار ۲۰.۵. تعداد کل کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۳
- نمودار ۲۱.۵. ضریب اهمیت کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۳۵
- نمودار ۲۲.۵. توزیع کارگاه های عمومی بر حسب نوع فعالیت..... ۱۳۷
- نمودار ۲۳.۵. ضریب اهمیت کارگاه های عمومی بر حسب نوع فعالیت..... ۱۳۸
- نمودار ۲۴.۵. توزیع کارگاه های عمومی بر حسب فعالیت های عمده..... ۱۳۹
- نمودار ۲۶.۵. ضریب اهمیت کارگاه های عمومی بر حسب فعالیت های عمده..... ۱۳۹
- نمودار ۲۶.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب فعالیت های عمده و تعداد کارکن..... ۱۴۰

- نمودار ۲۷.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر) و وضعیت حقوقی..... ۱۴۲
- نمودار ۲۸.۵. توزیع کارگاه های فردی و غیررسمی بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۳
- نمودار ۲۹.۵. توزیع شرکت های تعاونی بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۳
- نمودار ۳۰.۵. توزیع شرکت های دولتی بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۳
- نمودار ۳۱.۵. توزیع سایر شرکتهای رسمی بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۴
- نمودار ۳۲.۵. توزیع دستگاه های عمومی بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۴
- نمودار ۳۳.۵. توزیع سایر شرکتهای بر حسب تعداد کارکن (۱ تا ۹ نفر)..... ۱۴۴
- نمودار ۳۴.۵. توزیع کارگاه ها از نظر وضعیت حقوقی بر حسب ۱ تا ۹ نفر کارکن..... ۱۴۵
- نمودار ۳۵.۵. توزیع کارگاهها بر حسب تعداد کارکن (۱۰ تا بالاتر از ۱۰۰۰) و وضعیت حقوقی..... ۱۴۸
- نمودار ۳۶.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب وضعیت حقوقی و تعداد کارکن (۱۰ تا بالاتر از ۱۰۰۰ نفر)..... ۱۴۹
- نمودار ۳۷.۵. توزیع کارگاه ها بر حسب وضعیت حقوقی و تعداد کارکن..... ۱۵۰
- نمودار ۳۸.۵. توزیع شرکت های فردی و غیر رسمی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۱
- نمودار ۳۹.۵. توزیع شرکتهای تعاونی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۱
- نمودار ۴۰.۵. توزیع شرکت های دولتی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۱
- نمودار ۴۱.۵. توزیع سایر شرکت های رسمی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۲
- نمودار ۴۲.۵. توزیع دستگاه های عمومی بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۲
- نمودار ۴۳.۵. توزیع سایر شرکت ها بر حسب تعداد کارکن..... ۱۵۲
- نمودار ۴۴.۵. توزیع نسبی کارگاه ها بر حسب تعداد کارکن و وضعیت حقوقی..... ۱۵۵
- نمودار ۴۵.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی کمتر از یک هکتار..... ۱۵۶
- نمودار ۴۶.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی ۱ تا کمتر از ۵ هکتار..... ۱۵۷
- نمودار ۴۷.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی ۵ تا کمتر از ۲۰ هکتار..... ۱۵۸
- نمودار ۴۸.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی ۲۰ تا کمتر از ۵۰ هکتار..... ۱۵۹
- نمودار ۴۹.۵. تعداد و مساحت بهره برداری با زمین بر حسب اراضی ۵۰ هکتار و بیشتر..... ۱۶۰
- نمودار ۵۰.۵. توزیع نسبی بهره برداری های کشاورزی..... ۱۶۱

فصل اول:

کلیات تحقیق

و آنگاه دهقانی پای پیش نهاد و گفت اکنون برای ما از کار سخن بگوی .

پیامبر فرمود: کار کردن همگام شدن است با زمین و آسمانو بیکار ماندن بیگانه گشتن است با بهار و تابستان ، و خزان و زمستان و باز ماندن است از قافله حیات ، که با غروری شکوهمند و تسلیمی سربلند به سوی ابدیت پیش می رود .

اما من با تو میگویم زندگی به حقیقت ظلمت است مگر شوق و شور در میان باشد و شوق و شور کور و بی هدف است مگر دانش در میان باشد و هنگامی که با عشق کار می کنی، خود را با خود و با خلق و با خدا پیوند میدهی.

کار تجسم عشق است ، کار عشق مجسم است اگر نمی توانی با عشق کار کنی، اگر جز با ملامت و بیزاری کاری از تو نمی آید، بهتر است کار خود را ترک کنی و بر دروازه معبد بنیسی و صدقات کسانی را که با عشق کار می کنند بپذیری.

زیرا

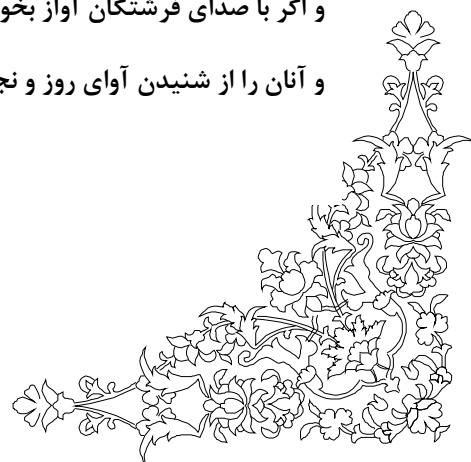
اگر بی عشق بخت کنی ، نانی تلخ از تنور بدر خواهد آمد که گرسنه را نیم سیر گذارد .

اگر با کینه انگور بیفشاری ، زهری از آن کینه در شراب تو خواهد ریخت .

و اگر با صدای فرشتگان آواز بخوانی ، و تورا به آن آواز عشقی نباشد ، گوش آدمیان را آشفته می کنی

و آنان را از شنیدن آوای روز و نجوای شب محروم میداری .

" جبران خلیل جبران "

۱.۱. بیان مسئله

اشتغال یکی از کلیدی ترین متغیرهای کلان اقتصادی است که سیاست گذاران در راستای رسیدن به ثبات و توسعه اقتصادی آن را مد نظر قرار می دهند. در واقع اشتغال اثرات خود را به طور مستقیم بر تولید و توزیع نشان می دهد. در دیدگاه کلی بیکاری در مقابل اشتغال باعث عدم استفاده بهینه از منابع در یک جامعه می شود، همچنین بیکاری به معنی نداشتن درآمد، کاهش تقاضا و کوچک کردن اندازه بازار است و تاثیر نامطلوبی بر تولید می گذارد، لذا بیکاری از یک طرف تولید را کاهش می دهد و مانع رشد می شود و از طرف دیگر باعث کاهش درآمد مردم و افزایش فقر می گردد. بنابراین می توان گفت یکی از مؤلفه های جدی توضیح دهنده اختلال در فرآیند توسعه میزان و نحوه استفاده از نیروی کار انسان ها در جوامع مختلف می باشد.

اشتغال به همان اندازه که رکن رکین توسعه محسوب می شود و مهمترین عامل شکل دهنده توسعه است مانند خود توسعه یک پدیده چندبعدی است و برخی از نظریه پردازان از جمله آمارتیا سن (۱۹۹۷) در بحث های اشتغال از یک طرف روی این نکته پافشاری می کنند که برای شناخت یک پدیده چندبعدی لزوماً باید روش شناسی متناسب با آن را اختیار کرد و از طرف دیگر در مقام دفاع از این ایده مهمترین نکته ای که بیان می کنند این است که رویکردهای تک ساحتی به هیچ وجه نمی تواند بصیرت های مورد نیاز راجع به ابعاد اهمیت مسئله اشتغال را برای ما آشکار کنند. سن در مقاله تاریخی خود راجع به اشتغال در سال ۱۹۹۷ به نکته لطیفی اشاره می کند:

از نظر او با منطبق توزیع درآمد دریافتی یک شخص از محل کمک های بلاعوض دولتی ممکن است دقیقاً معادل و مساوی درآمد ناشی از اشتغال باشد و این ممکن است نظام سیاست گذاری را در معرض این اشتباه قرار دهد که پس می توان نارسائی های سیستم در زمینه خلق فرصت های شغلی مولد را از طریق رویکردهای رانتی، اعانه ای یا صدقه ای سامان داد بدون اینکه کوچکترین مشکلی در زمینه فرآیند توسعه ملی ایجاد کند و بعد از این زاویه روی تأثیرات شگرف اشتغال بر فرد، خانواده و اجتماع بحث می کند و نشان می دهد به اعتبار آن مجموعه ملاحظات که در نگرش صرفاً اکونومیستی نادیده گرفته می شود ما باید متوجه باشیم که نگاهمان را در مسئله اشتغال متناسب کنیم با پیچیدگی هایی که دارد و اگر بخواهیم حق مطلب را ادا کنیم ناگزیر می بایست از رویکرد فرارشته ای استفاده کنیم (Sen, ۱۹۹۷, ۱۴۵).

نکته دیگری که ایشان گوشزد می کند این است که از بعضی جهات حتی با منطق اقتصادی، اهمیت وجوه غیراقتصادی اشتغال از وجوه اقتصادی اش بیشتر است و این چیزی نیست که با ابزارهای متداول قابل درک باشد. در واقع بیکاری علاوه بر این که از نقطه نظر

اقتصادی به معنای استفاده غیربهبینه از عوامل تولید "البته مهمترین عامل تولیدی یعنی انسان" می‌باشد. از لحاظ اجتماعی و سیاسی از ظرفیت مشکل زایی و بحران آفرینی بالایی برخوردار است. گسترش انواع بزهکاری‌های اجتماعی و جرم و جنایت و انواع فساد و ناآرامی‌های سیاسی و برخی مشکلات حادث از بیکاری فراوان است. ناگفته پیداست که ناآرامی‌های سیاسی و لطمه دیدن ثبات سیاسی و اجتماعی جامعه، موجب کاهش میل به سرمایه‌گذاری و کاهش ظرفیت‌های تولیدی خواهد شد (الشاقی-حبیبی، ۱۳۷۱: ۵۹). بیکاری همچنین بر نحوه توزیع درآمدها اثر می‌گذارد و آن را ناعادلانه تر می‌کند، محروم بودن بخش عظیمی از جمعیت از یافتن شغل مناسب فقر در میان این توده را گسترش می‌دهد.

آمارتیا سن، بر اساس پژوهش گسترده‌ای که توسط گروهی از روان‌شناسان، جامعه‌شناسان و اقتصاددانان انجام گرفته‌است، اثرات مستقیم و غیرمستقیم بیکاری را بدین صورت فهرست می‌کند: کاهش GNP، کاهش مهارت‌های شغلی، کاهش درآمد و افزایش فقر و نابرابری، کاهش آزادی و بهره‌مندی اجتماعی (به علت کاهش قدرت انتخاب فرد و عدم توانایی وی برای شرکت در حیات اجتماعی)، آسیب‌های روحی و روانی به شخص بیکار (افسردگی و اقدام به خودکشی)، عدم تندرستی و بیماری‌های ناشی از بیماری‌های روانی، تضعیف روابط فامیلی و اجتماعی، کاهش انگیزه‌های کاری در آینده، تشدید نابرابری‌های نژادی و جنسیتی، کم رنگ شدن ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و در نهایت عدم انعطاف‌پذیری فنی و سازمانی (مانند حالتی که افراد به دلیل ترس از پیدا نکردن شغل، ترجیح می‌دهند که شغل خود را عوض نکنند و بدین طریق انعطاف‌پذیری‌های فنی و سازمانی کاهش می‌یابد) سن، ۱۳۷۶: ۴۲.

لذا پیامدهای ناگوار بیکاری اعم از ناآرامی‌های سیاسی، اخلال در امنیت ملی و نیز انواع بزهکاری‌ها و فقر و مشکلات متعدد شخصی و اجتماعی اهمیت حساس شدن به مسئله اشتغال برای رفع بیکاری و بهبود ظرفیت‌های اشتغال‌زایی اقتصاد ملی را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

به لحاظ تاریخی حتی اگر به زمان‌های خیلی دور نخواهیم پردازیم حداقل از دوره انقلاب صنعتی به بعد به صورت فزاینده‌ای به موازات پیشرفت تکنولوژی در کشورهای صنعتی که برای ما به عنوان کشورهای در حال توسعه به واسطه تحویل‌گرایی‌های افراطی نسبت به مفهوم تکنولوژی و تحویل آن به وجه سخت‌افزاری دستاوردی از قبیل دوگانگی با تمام مسائل جانبی به همراه داشته با پدیده‌ای روبرو هستیم که از آن به عنوان پارادوکس اشتغال نام برده می‌شود.

منظور از پارادوکس اشتغال این است که ناهنجاری‌هایی که در نظام سیاست‌گذاری توسعه وجود داشته و فقدان بصیرت‌های کافی کارشناسی در این زمینه موجب گردیده که در بخش بزرگی از دوران بعد از انقلاب صنعتی اکثر کشورهای در حال توسعه با شرایط پارادوکسیکال

فزونی همزمان عرضه نسبت به تقاضای نیروی کار و فزونی تقاضا نسبت به عرضه در بازار کار روبرو باشند. این پارادوکس در چارچوب مفهومی به نام "توسعه بدون اشتغال" صورت‌بندی شده و در واقع چارچوبی که در آن درک سطحی و ناکافی سیاست‌گذاران کشورهای در حال توسعه از پدیده تکنولوژی و مفهوم انتقال تکنولوژی را منعکس می‌کند را برجسته می‌سازد.

باید بدانیم که این مسئله پیچیده و پرهزینه به شکل‌های مختلف هم‌چنان بازتولید می‌شود و برجسته‌ترین شکل آن در تجربه ایران این است که اسناد پیوست برنامه چهارم تصریح دارند که در آستانه آغاز برنامه چهارم ۵۳ درصد از جمعیت فعال ایران هیچ نقشی در تولید ملی نداشته‌اند و این به صورت همزمان در حالی است که یکی از مهمترین تنگناهای بخش‌های مولد کشورمان، کمبود شدید نیروی کار ماهر و آموزش دیده است و این نمادی از یک واقعیت تلخ است و آن هم عبارت از برخورد سهل‌انگارانه نسبت به مسئله اشتغال و عوامل مؤثر بر آن است.

مسئله این است که وقتی ۵۳ درصد جمعیت فعال نقشی در تولید ملی ندارند یعنی ما الگوهایی از توسعه را در دستور کار قرار داده‌ایم که در آن گویی توسعه مستقل از مشارکت انسان‌ها ردگیری می‌شود. از طرف دیگر وقتی می‌بینید این نسبت در سال آغازین اولین برنامه توسعه بعد از انقلاب ۴۰ درصد بوده یک علامت هشداردهنده می‌باشد که برنامه‌های توسعه ما با چه درکی از این مفهوم طراحی و تدوین شده و به طور مشخص چشم‌اندازهای نگران‌کننده‌تری نیز به همراه دارد، به این معنا که برخوردهای سهل‌انگارانه نسبت به یک مسئله خطیر مانند اشتغال در هر دوری که خود را بازتولید می‌کند گستره و عمق مسئله را بیشتر می‌کند و هزینه‌های اصلاح رویه‌ها را در هر دوره نسبت به دوره قبل افزایش می‌دهد.

در شرایط فعلی به اعتبار مشخصه‌های تحولات جمعیتی کشور با یک پیچیدگی ویژه دیگر نیز روبرو هستیم که یک وجه عینی و بیرونی و یک وجه ذهنی و درونی دارد. وجه بیرونی مسئله عبارت است از اینکه در طی سال‌های ۱۳۷۵ تا امروز با یک پدیده جمعیتی خطیری روبرو هستیم. به این معنی که یک جمعیت ۳۶ میلیونی زیر ۲۵ سال از ۱۳۷۵ برآورد شده که حداقل تا سال ۱۴۰۰ با ما همراه است که از یک سو نمایانگر وضعیت عرضه بلندمدت نیروی کار کشور است و از سوی دیگر یک طیف گسترده از اقتضات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به همراه آن است که اگر به موقع شناسایی نشود پیامدهای جدی برای ما به همراه خواهد داشت. در این شرایط واکاوی این مسئله جمعیتی از هر زاویه خطیر بودن این مسئله را گوشزد می‌کند.

وجه دیگر این مسئله ظهور انقلاب دانایی در عصر حاضر می‌باشد. آنچه به اعتبار بحث اشتغال در کادر ایده اقتصاد مبتنی بر دانایی باید در دستور کار قرار بگیرد و پیچیدگی‌های سیاست‌گذاری مناسب برای آن را در شرایط فعلی نشان می‌دهد این است که در ادبیات موضوع اقتصاد مبتنی بر دانایی، یک اصل موضوعه مهم وجود دارد و آن هم اینکه سازوکارهای عینیت بخشنده به اقتصادهای دانایی‌محور از یک سو بالاترین اتکاء را به دانش ضمنی ناشی از اشتغال دارد و از سوی دیگر، به اعتبار پیشرفت‌های شگرف علمی- فنی در قلب خود مسئله اشتغال‌زدایی بسیار گسترده‌ای را به واسطه اتکاء به انقلاب بهره‌وری اجتناب‌ناپذیر می‌سازد مواجهه با چنین پدیده‌ای برای یک کشور در حال توسعه و اساساً وابسته به دستاوردهای علمی- فنی دیگران بسیار دشوارتر و پیچیده‌تر می‌باشد و اهمیت پرداختن به این موضوع را بر ما روشن‌تر می‌سازد.

بر این اساس با توجه به ابعاد اهمیت مسئله اشتغال، این مسئله را از دو زاویه مورد بررسی قرار می‌دهیم. زاویه اول ابعاد اهمیت اشتغال برای جامعه است و زاویه دوم ابعاد اهمیت اشتغال برای افراد و خانواده‌هاست. حتی اگر اکتفا کنیم به عناوین اهمیت چندگانه و چندبعدی این مسئله، مشخص می‌شود که اشتغال چگونه در همه اجزای زندگی و سرنوشت ما دخیل است و بر آن تأثیر می‌گذارد.

ابعاد اهمیت اشتغال در مقیاس ملی

موانع عمده توسعه ملی عبارتند از: فقر، مهاجرت روستایی، نابرابری‌های آمایشی، بحران محیط زیست، وضعیت سرمایه اجتماعی، نابرابری‌های درآمدی و نگرانی‌های مربوط به امنیت ملی و... می‌توان نشان داد که اشتغال با تک‌تک این عوامل رابطه وثیق دارد. به عنوان مثال در مطالعاتی که در زمینه فقر به عنوان مهمترین عامل توسعه‌نیافتگی انجام شده این اتفاق نظر وجود دارد که مهمترین ابزار مواجهه عالمانه و کارآمد در این زمینه خلق فرصت‌های شغلی در فعالیتهای مولد است.

(از دیدگاه سازمان بین‌المللی کار، فعالیتهای مولد، مشاغلی را شامل می‌شود که به ارتقاء توان رقابت ملی و توسعه پایدار کمک می‌کند (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۳).

بر طبق مقاله‌ی دیگری که سازمان بین‌المللی کار منتشر کرده "هسته مرکزی یا قلب سیاست‌های کاهش فقر، دسترسی ایجاد کردن برای کار برای فقراست". این کار و فرصت شغلی است که به مردم اجازه می‌دهد برای خود غذا تهیه کرده و پولی که برای خرید کالا و خدمات نیاز دارند را به دست آورند (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۴: ۹).

وقتی مسئله مهاجرت روستایی را مورد واکاوی قرار می‌دهید، می‌بینیم مهمترین عامل انگیزشی برای ترک سرزمین اجدادی مسئله بیکاری و فقر ناشی از آن است. در عین حال که می‌دانیم عوامل متعدد دیگری نیز در این زمینه نقش دارند.

در کشورهای درحال توسعه در ربع پایانی قرن بیستم شرایطی را شاهدیم که در آن بزرگترین شهرهای جهان که از انقلاب صنعتی تا ربع پایانی قرن بیستم همواره متعلق به کشورهای صنعتی بود الان متعلق به کشورهای در حال توسعه است.

مدیریت کلان شهرها در تمام دنیا جزو بالاترین ظرفیت‌های فعالیت‌های دانایی‌محور مدیریت در مقیاس ملی مطرح می‌شود و کشورهای در حال توسعه در حالی که توان لازم برای عادی‌ترین کارهای خود را ندارند با شهرهای بسیار بزرگی روبرو هستند که با انواع نابسامانی‌ها مواجه می‌باشند. این مسئله در کنار سایر عوامل مؤثر محیطی و بین‌المللی از جمله می‌توان گفت که بازتاب سهل‌انگاری‌هایی که نظام تصمیم‌گیری و تخصیص منابع نسبت به مسئله اشتغال در روستا داشته، که در نهایت به مهاجرت روستائیان آنها منجر شده است. از یک طرف در این کشورها این تراکم غیرمتعارف جمعیت و فعالیت، هزینه‌سازی می‌کند و از طرف دیگر به واسطه مهاجرت روستایی بخش‌های مهمی از پهنه سرزمین با همه منابع مادی که دارند بلااستفاده باقی می‌مانند و طیف گسترده‌ای از مسائل اقتصادی، اجتماعی و امنیت ملی به تبع چنین مسائلی پیش می‌آید.

بنابراین پیوند اشتغال با مهمترین موانع توسعه، پیوند اشتغال با ثبات سیاسی- اجتماعی پیوند اشتغال با جایگاه اقتصاد ملی در تقسیم کار جهانی، پیوند اشتغال با مهمترین مسائل کلان اقتصادی وجوه دیگری از اهمیت بحث اشتغال را منعکس می‌سازد.

از طرف دیگر مطالعات برخی نظریه‌پردازان دیگر مثل آمارتیا سن (۱۹۹۷) نشان داده میان سیاست‌های اشتغال با تنش‌های قومی، میان سیاست‌های اشتغال با میزان پذیرش فناوری‌های مدرن، میان سیاست‌های اشتغال با نحوه حل و فصل تعارض‌های جنسیتی، میان سیاست‌های اشتغال با سطح کارایی اقتصاد ملی و میان سیاست‌های اشتغال با تقویت یا تضعیف سرمایه اجتماعی رابطه‌ای معنی‌دار دریافته شده است (Sen, ۱۹۹۷, ۱۶۰-۱۶۵).

ابعاد اهمیت مسئله اشتغال در عصر حاضر به دلیل ظهور اقتصاد دانایی محور خیلی گسترده تر و پیچیده تر شده است. به این صورت که در ادبیات اقتصاد مبتنی بر دانایی، دانش را به دو گروه عمده دانش قابل انتقال و دانش ضمنی تقسیم می‌کنند. استیگلیتز (۱۹۹۹) برای نشان دادن وزن و اهمیت اشتغال و در نتیجه جایگاه سیاست‌های اشتغال تعبیری به کار برده